

בהשבת אבידה ובעידנא

א. הגמ' בב"מ דנה במקרה שבו מתנגשת מצוות השבת אבידה עם האיסור על הכהן להיטמא למת, כאשר כהן מוצא אבידה בבית קברות (ב"מ ל):

דתנו רבנן: והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו... - לכך נאמר והתעלמת מהם. למאי איצטריך קרא (לאיזה מקרה צריך את הדרשה)? אילימא לכהן והיא בבית הקברות - פשיטא; האי עשה (השבת אבידה, 'השב תשיבם'), והאי לא תעשה ועשה (טומאת כהנים), ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה (קדושים יהיו). ותו: לא דחינן איסורא (האיסור להיטמא למת) מקמי ממונא (מצוות השבת אבידה).

מדוע אין צורך בדרשה כדי ללמד שהשבת אבידה אינה דוחה את האיסור להיטמא לכהן?

נתמקד בנימוקה הראשון של הגמ' לכך שאין צורך בדרשה, 'האי עשה והאי לא תעשה ועשה ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה'. עולה ממנו שאילו הייתה מונחת על כף המאזניים השניה רק מצוות לא תעשה, 'לנפש לא יטמא', אז העשה של השבת אבידה היה דוחה את האיסור והיה מותר לכהן להיכנס לבית קברות כדי להשיב אבידה. עולה מכך שמצוות העשה של השבת אבידה, 'השב תשיבם', חלה מייד בשעת ראיית האבידה. אחרת, כיצד היא יכולה להתיר לכהן להיכנס לבית הקברות? אולם, מדברי רבא הבאים עולה אחרת (ב"מ נו):

ואמר רבא. ראה סלע שנפלה... המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה - אינו עובר אלא משום **לא תוכל להתעלם בלבד**.

נסביר ונדגים: שטר נפל מאדם, אבידה ללא סימן. יהודה ראה זאת ולא עשה דבר. הוא חיכה שהמאבד יילך מהמקום, המתין עוד כמה דקות עד שסביר להניח שהמאבד הבחין באבידה וממילא התייאש ממנה שהרי לא היה לו סימן, ולאחר מכן נטל את הכסף לעצמו. במקרה שזכה, מחדש רבא, יהודה עבר על איסור 'לא תוכל להתעלם' בלבד ולא על מצוות 'השב תשיבם'. מדוע הוא לא עבר על השב תשיבם? משום שהאבידה לא הגיעה לידו לפני יאוש הבעלים והחיוב בעשה חל רק לאחר שהאבידה מגיעה לידו! ואם כך, שהעשה חל רק לאחר הגעת האבידה לידי המוצא, אז קשים דברי הגמ' שראינו לעיל שלפיהם העשה היה דוחה את האיסור אילו היה בו רק לאו בלבד.¹ וכך הקשו הראשונים, ונלמד למשל את דברי הנימוקי יוסף (ב"מ דף טז. בדפי הרי"ף):

ואיכא דמקשו היכי אמרינן הכא דהשבת אבדה עשה והא כל שלא נטלה כזו שהיא בבית הקברות לא עבר אעשה כלל אלא אלאו דלא תוכל להתעלם כדאמרינן לעיל המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם דאלמא דעשה דהשב תשיבם לא הייל אלא על מי שנטלה שיחזירנה אבל מי שלא נטלה אינו עובר על עשה כלל.

נסה להתמודד עם השאלה.

1. למרות שהכהן רק ראה את האבידה בבית הקברות והיא עוד לא הגיעה לידו.

ב. נלמד שתי תשובות של רבותינו הראשונים, ונפתח בתשובת הרמב"ן (ב"מ ל.):
 עוד אפשר לי לומר דהכי קאמרינן דאף על גב דלא עובר משום השב תשיבם עד שתבא לידו
 מיהו כיון שאם החזירה קיים מצות עשה של השב תשיבם חשיב ליה עשה, שאם בטל עשה
 שבטומאת כהן הרי קיים עשה של השבת אבידה, הילכך אי לאו משום דטומאת כהן עשה ול"ת
 הוא הוה אמינא ידחה דהשבת אבידה עשה הוא.

מהי תשובת הרמב"ן? מהו היסוד החדש שעולה מדבריו בהיקף דין עשה דוחה לא תעשה?
 נסה לנסח את הדברים ככלל שמרחיב את היקף הדין.

לדבריו, למרות שאדם חייב בעשה רק לאחר שהאבידה מגיעה לידיו, בכל זאת הגמ' אמרה 'האי עשה' עוד
 בעודה בבית הקברות. זאת משום שכדי שעשה ידחה לא תעשה אין צורך בחיוב בעשה בשעת הדחייה, אלא די
 בקיומו. לכן העשה היה יכול עקרונית לדחות את האיסור אילו הטומאה היתה לאו בלבד למרות שהכהן עוד
 לא התחייב בו בשעת הדחייה.

ג. הר"ן פקפק בתשובת הרמב"ן, אולי משום שלדעתו עשה יכול לדחות איסור רק כאשר אדם
 מחויב בו בשעת הדחייה. הוא הלך בדרך שונה (חידושי הר"ן ב"מ ל.):
 ואני איני אומר כן אלא כל הרואה אבידה והולך לו עובר הוא בעשה ול"ת (שגם העשה חל כבר בשעת
 ראיית האבידה) וכי אמרינן לעיל בהמתין לה לאחר שנתיאשו הבעלים ונטלה דאינו עובר אלא
 משום לא תוכל להתעלם בלבד, התם היינו טעמא לפי שהמתין לה ולא הניחה באבידתה ועדיין
 היה יכול להשיבה ולקיים עשה שבה, דודאי הרואה אבדה ולא נטלה מיד כיון ששמר אותה לא
 עבר על עשה שבה אלא כשבטלו והלך לו, וכשנתיאשו בעלים ממנה מחמת הבעלים הוא
 שנתבטל עשה זה ולא מחמתו של מוצא זה, והרי הוא לענין זה כאלו נטלה להחזירה ואמר
 בעליה אי אפשרי בה שאע"פ שלא נתקיים עשה שבה מכל מקום לא נתבטל, אבל הרואה אבדה
 והניחה באבידתה והלך לו מיד בטלו.

מהי תשובת הר"ן?

לדבריו, אדם מחויב בעשה מייד ברגע ראיית האבידה, ולכן הגמ' אמרה על הכהן שראה אבידה בבית קברות,
 'האי עשה', משום שהוא מחויב בעשה. מדוע וכיצד אמר רבא ש'ראה סלע שנפלה... המתין לה עד שנתיאשו
 הבעלים אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד? משום שאדם מבטל את העשה רק בשעת הליכתו
 ממקום האבידה, וכל עוד הוא שם הוא אינו מבטל עשה. הר"ן מביא ראיה לדבריו מכך ש'ודאי הרואה אבדה
 ולא נטלה מיד כיון ששמר אותה לא עבר על עשה שבה', ומכאן שאדם עובר על העשה רק בשעת הליכתו
 מהמקום.

התבונן עוד בדברי הר"ן ובגדר ביטול העשה. הם קשים בעיניך? חשוב על הקושי בהם.

ד. נעבור לשאלה נוספת ששאלו רבותינו הראשונים על דברי הגמ', שאלה שהובילה לדיון יסודי באחד מכללי דין עשה דוחה לא תעשה, 'בעידנא'. ניזכר תחילה כהקדמה בגמ' היסודית במסכת שבת. הגמ' דנה בכהן מצורע. אסור לו לעבוד בשל הצרעת והוא אינו יכול לקצוץ אותה בשל האיסור להסיר צרעת. הגמ' שואלת: מדוע שמצוות העשה של עבודה במקדש לא תדחה את האיסור להסיר צרעת? נלמד את תשובתו של רב אשי (שבת קלב):

ויקוץ בהרתו ויעבוד!... אלא אמר רב אשי: היכא אמרינן דאתי עשה ודחי לא תעשה - כגון מילה בצרעת, אי נמי ציצית וכלאים, דבעידנא דמתעקר לאו - קא מוקים עשה (שבשעה שעוקר את הלאו מקיים את העשה) הכא, בעידנא דמתעקר ללאו (כאשר מסיר את הצרעת) - לא קא מוקים עשה (לא עובד במקדש).

מהי תשובתו של רב אשי? מדוע מצוות העבודה אינה דוחה את האיסור להסיר צרעת?

נשוב לסוגייתנו. הכהן רואה אבידה בבית הקברות. הגמ' אומרת שמצוות השבת אבידה אינה דוחה את האיסור להיטמא משום ש'האי עשה והאי לא תעשה ועשה ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה'. ומכאן שלולי העשה, אם האיסור להיטמא היה לאו בלבד, העשה של השבת אבידה היה דוחה אותו ומתיר לכהן להיכנס לבית הקברות כדי ליטול את האבידה. הראשונים שואלים על כך (נימוקי יוסף ב"מ טז. בדפי הרי"ף):

ועל הא דאמרינן דאין עשה דוחה עשה ולא תעשה איכא דמקשו למה לי מהאי טעמא תיפוק לי דאפילו ליכא גבי טומאה אלא לאו גרידתא לא דחי ליה עשה דאבדה דהא קי"ל [שבת דף קלב ב] דלא דחי ליה אלא כגון מילה בצרעת וסדין בציצית דבעידנא דקא עקר ליה ללאו קא מקיים ליה לעשה אבל הכא אפילו עומדת על פתח בית הקברות כי מטמא עבר ליה ללאו ולא מקיים לעשה עד דמהדר ליה למרה (עד שמחזיר את האבידה לבעליה).

מהי שאלת הראשונים? נסה להתמודד איתה. חשוב על הבדלים אפשריים בין הסרת צרעת לצורך עבודה במקדש ובין כניסה לבית קברות לצורך נטילת האבידה.

נפתח בתשובת הרמב"ן (שם):

ומיהו אכתי איכא למידק הכא ואפילו עשה ולא תעשה נמי היכי דחי ליה, והא קי"ל (שבת קל"ב ב) אימור דאמרינן אתי עשה ודחי את ל"ת ה"מ כגון מילה בצרעת וסדין בציצית דבעידנא דקא עבר ליה ללאו קא מקיים ליה לעשה אבל הכא כי מטמא עבר ליה ללאו ולא מקיים ליה לעשה עד דמהדר ליה, ואף על גב דשקיל לה מיד וכגון דקיימא בפתח בית הקברות מ"מ לא מקיים ליה לעשה עד דמהדר ליה למריה, ואפשר דלרווחא דמילתא אקשי ליה.

מהי תשובת הרמב"ן?

הרמב"ן מקבל את סברת הקושיה שמצוות השבת אבידה בכל מקרה לא היתה יכולה לדחות את האיסור להיטמא בשל היסוד של 'בעידנא'. הגמ' בחרה בהסבר אחד אפשרי לכך שהעשה אינו דוחה, הכלל של אין עשה דוחה לא תעשה ועשה, אבל היא היתה יכולה להסביר זאת גם על ידי הכלל של 'בעידנא'.

ה. בניגוד לרמב"ן שקיבל את הנחת הקושיה שגם הדרישה לקיום המצוה בשעת עקירת האיסור, 'בעידנא', אינה מתקיימת, הר"ן השיב תשובה אחרת החולקת על הנחת הקושיה (שם):
ותירצו דלרוחא דמלתא אקשינן ליה, ואיני אומר כן אלא כהאי גוונא בעידנא דקא עקר מקיים ליה מקרי, דלא ממעטינן מהאי כללא אלא כי ההיא דאמרינן בפ' ר"א דמילה (קל"ב ב') ויקוץ בהרתו ויעבוד, שבשעה שקוץ בהרתו אינו מתעסק בגופה של מצוה דהיינו עבודה אלא במכשיריה, אבל הכא מעידנא דקא עקר ליה ללא מתעסק הוא במצוה עצמה ואע"פ שלא נגמרה מה בכך, והא מילה בצרעת² כיוצא בה היא שמשעה שמל קוץ בהרתו ומצות מילה לא נגמרה עד שפרע דקי"ל מל ולא פרע כאלו לא מל.

מהי תשובת הר"ן?

לדבריו, העיסוק בהשבת אבידה אינו דומה לקציצת צרעת לפני עבודה. שם הכהן כלל אינו 'מתעסק בגופה של מצוה' בשעת עקירת האיסור, שהרי הוא רק מכשיר עצמו לעבודה בשעת הקציצה ולא עובד בפועל. זוהי משמעות והיקף הדרישה של 'בעידנא', דרישה לעיסוק בגוף המצוה בשעת הדחייה. עיסוק בהשבת אבידה, לעומת זאת, הוא עיסוק בגופה של המצוה, וככזה הדרישה של 'בעידנא' מתקיימת בו. נכון שתהליך קיום המצוה מסתיים רק לאחר השבת האבידה לבעליה, אבל מה בכך?

התבונן היטב בדברים: מהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ן לר"ן? מהו מוקד המחלוקת, משמעות דין 'בעידנא' או הגדרת מצוות השבת אבידה? חשוב על שתי האפשרויות ונסה להסביר את המחלוקת לפי כל אפשרות.

מה יענה הרמב"ן לר"ן? נלמד את דברי הנימוקי יוסף שמביא עמדה החולקת על הר"ן (שם):
אבל הרב רבי יהוסף ז"ל כתב בלשונו בנמוקיו דשאר המפרשים ז"ל לא סברי הכי, דיכולים לומר דלא דמיא למילה (הראיה של הר"ן), דמילה כל מה שנעשה בה הוא גוף המצוה עצמה ואם לא גמרה לא נעשית אלא חצי המצוה כמו שאם לא הטיל ציצית אלא בשתי כנפיו וכן בתקיעת שופר אם לא השלים התקיעות, אבל גבי השבת אבדה עיקר גוף המצוה השבה בבית הבעלים שזהו עיקר גוף כוונת המצוה והשאר הוי כעין מכשירי מצוה, דודאי אף על פי שצריך להשבת אבדה הנטילה וההבאה קודם לכן, עיקר גוף המצוה הוא ההשבה אל ביתו ודמי למכשירי שאר מצות שאע"פ שצריך לעיקר מצות נטילת לולב לעקרו מן הדקל מ"מ העיקר הוא הנטילה... [הלכך צריך לתרץ כדמתרץ מעיקרא דלרווחא דמילתא אקשי הכי].

למד היטב את דברי רבי יהוסף, מהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ן לר"ן לפי דבריו?

לפי הסברו הרמב"ן אינו חולק על הר"ן בהבנת דין 'בעידנא', וגם הרמב"ן מסכים שקיום המצוה לא צריך להסתיים בשעת דחיית הלאו. המחלוקת בניהם היא איך להתבונן על מעשי האדם עד להשבת האבידה לבעליה. הרמב"ן רואה בהם הכשר מצוה. זאת משום שלדעתו המצוה היא השבת האבידה לבעליה, והתהליך שקודם לכן - לקיחת האבידה לבית, חיפוש הבעלים, ההכרזה - הוא רק הכשר מצוה. מאחר שכך, הרי שהפעולות שעד להשבת האבידה לבעלים דומות לקציצת צרעת לצורך עבודה במקדש, הכשר מצוה שאינו

2. מצב שבו המצוה דוחה את האיסור - כאשר יש צרעת במקום המילה, מצוות המילה דוחה את האיסור.

דוחה ל"ת. הר"ן חולק ולדעתו פעולות אלו אינן הכשר מצוה אלא המצוה בעצמה, שכן התורה מצווה על אדם שמוצא אבידה לקחת אותה לביתו ולהפיש את הבעלים. פעולות אלו אינן דומות אפוא לקציצת צרעת לצורך עבודה או לעקירת לולב מן העץ, שכן הן חלק אינטגרלי ממצוות העשה. לכן הן היו יכולות עקרונית לדחות ל"ת לולי סיבות אחרות שמונעות מהן לעשות זאת, והדרישה של 'בעידנא' מתקיימת באבידה. כך מסביר בעל **היד דוד**, **רבי יוסף דוד זינצהיים**³, שמביא תחילה עמדות שפירשו את המחלוקת אחרת (יד דוד ב"מ ל):

וכתב ביבין שמועה דיש מחלוקת בזה בין ה"ה והר"ן, דהרב המגיד (שסובר כרמב"ן) סבר דלא מקרי בעידנא עד שעת גמר המצוה, וא"כ כאן לא דחי דהא גמר המצוה לא נעשית עד שעת חזרתו לבעלים, והר"ן שהביא הנימוקי יוסף סבר דלא בעינן גמר המצוה אלא אף שהוא רק התחלת המצוה אפילו הכי מקרי בעידנא, וכלל זה תפסו כמה מהאחרונים (שהמחלוקת היא האם צריך גמר מצוה בשעת דחיית האיסור)... אמנם אפשר לומר דכולי עלמא מודו דלא בעינן גמר המצוה ואפילו הכי מקרי בעידנא (גם לפני הסיום), **אמנם נחלקו בזה כי הר"ן סבר כי הגבהת ולקחת האבידה מגוף המצוה הוא, והמצוה מתחלת משעה שעוסק בה דהיינו שנכנס לבית הקברות, ולא מקרי זה מכשירה, אמנם הרב המגיד והמפרשים שהביא הנימוקי יוסף סבורים דלא מקרי רק מכשירים עד שעת השבה לבית הבעלים שהוא נקרא גוף המצוה, אבל לעולם אילו היה התחלת המצוה ממש, היה מודים דאע"ג דלא הוה גמר המצוה מכל מקום מקרי בעידנא.**

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. ואמר רבא. ראה סלע שנפלה... המתין לה עד שנתיאשו הבעלים ונטלה - אינו עובר אלא משום לא תוכל להתעלם בלבד.
מה למדו מכך הראשונים על זמן החיוב במצוות העשה של השבת אבידה? מה היה קשה להם מכך על הסבר הגמ' לכך שהעשה של אבידה אינו דוחה את האיסור על הכהן להיטמא למת: פשיטא; האי עשה והאי (טומאת כהנים) לא תעשה ועשה, ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה.
2. הצג את הקושי ואת שתי תשובות הראשונים, תשובת הרמב"ן והר"ן. מהי המחלוקת בניהם בזמן חלות העשה של אבידה? מהי המחלוקת בניהם בגדרי עשה דוחה לא תעשה?
התבונן בהסברו של רב אשי לכך שהעשה של עבודה במקדש לא מתיר לכהן מצורע להסיר את צרעתו כדי לעבוד במקדש:
- אלא אמר רב אשי: היכא אמרינן דאתי עשה ודחי לא תעשה - כגון מילה בצרעת, אי נמי ציצית וכלאים, דבעידנא דמתעקר לאו - קא מוקים עשה הכא, בעידנא דמתעקר ללאו - לא קא מוקים עשה.
מהו היסוד שעולה מהדברים בהיקף דין עשה דוחה לא תעשה? נסח את הדברים ככלל.
3. מה הקשו הראשונים מיסוד זה על הנימוק שלמדנו לעיל לכך שהעשה של אבידה לא מתיר לכהן להיטמא כדי ליטול את האבידה שבבית הקברות? מהי תשובת הרמב"ן? מהי תשובת הר"ן? מהי נקודת המחלוקת בניהם?

3. הרב הראשי הצרפתי הראשון, תק"ה, 1745 - תקעב, 1812.